

ГЕРОЇЧНИЙ АКОРД

До 100-річчя
Другого Зимового походу
і завершення збройної боротьби
Армії УНР за українську державність

Другий Зимовий похід /Листопадовий рейд –

військова операція Армії УНР 25 жовтня–6 грудня 1921 року, організована для підйому збройного повстання в Україні для повалення більшовицької влади та відновлення української державності

Українська повстанча армія –

армія під командуванням генерал-хорунжого Юрка Тютюнника, що трьома групами (Подільською, Південною та Волинською) здійснила Другий Зимовий похід

Революційний контекст

1918

22 січня – проголошення незалежності УНР
Січень-квітень – перша більшовицька окупація України
29 квітня – проголошення Гетьманату; створення Українського військово-морського флоту
13 листопада – проголошення ЗУНР
14 грудня – відновлення Української Народної Республіки

1920

21, 24 квітня – підписання Варшавського мирного договору
25 квітня – перехід Збруча і наступу об'єднаних польсько-українських збройних сил
6 травня – звільнення Києва від більшовиків. Завершення Першого Зимового походу
Червень-серпень – зайняття Києва та захоплення майже всієї території України більшовицькими військами
29–31 серпня – оборона Замостя
Вересень – початок творення Української військової організації
Листопад – відступ Армії УНР за Збруч. Остаточна окупація більшовиками усієї території центральної та східної України. Армія УНР інтернована

1917

17 березня – утворення УЦР, початок Української революції
1 травня – формування Першого українського полку імені Хмельницького; початок творення збройних сил
20 листопада – проголошення УНР
17 грудня – початок російської агресії проти УНР

1919

Січень – захоплення більшовиками Лівобережної України
22 січня – проголошення Акта злуки між УНР і ЗУНР
5 лютого – захоплення Києва більшовицькими військами
Квітень – розгортання антибільшовицького повстанського руху
Травень-червень – окупація Східної і Південної України Денікіним
Липень – початок походу українських армій на Київ–Одесу
Жовтень – окупація армією Денікіна Правобережної України
Листопад – третій наступ більшовиків. Витіснення Денікіна
6 грудня – початок Першого Зимового походу

1921

9 січня – створення Ради Республіки Державного центру УНР на еміграції
Кінець лютого – створення в Тарнові ППШ
18 березня – підписання Ризького мирного договору
25 жовтня–6 грудня – Другий Зимовий похід

Україна під окупацією

Воєнний комунізм

Націоналізація підприємств, відбирання продовольства у селян, трудові армії, скасування торгівлі та грошей, товари за картками

Диктатура

Однопартійність, централізація, знищення політичних опонентів і «класових ворогів», заміна рад ревкомами і комбідами

Більшовицький
режим

Червоний терор

Репресії, колективна відповідальність (кругова порука), народні суди, ревкоми, концтабори, ЧК, використання регулярних військ у вилученні продуктів

Агітація, пропаганда

Нав'язування комуністичних ідей, популізм, більшовизація «Просвіт», контроль над митцями, цензура

Україна повстала проти червоної окупації

Навесні 1921-го антибільшовицький рух охопив усю Україну:

- ❖ масовий,
- ❖ селянський,
- ❖ локальний,
- ❖ неконтрольований

У цифрах:

- ❖ **464** партизанські загони у 1921 році
- ❖ **до 40 тисяч** селян

Щоденні розгрома радянських установ, залізничних станцій, телеграфних контор... складів і заводів...до цього часу є головним гальмом у всіх заходах більшовиків змінити владу в Україні...".

З телеграми головнокомандувача військами Червоної армії в Україні Михайла Фрунзе. 27 березня 1921

Малюнок прапора
Холодного Яру

Керівництво повстанням

Партизансько-повстанський штаб (ППШ)

- ❖ виник у лютому 1921 року в Польщі (Тарнов)
- ❖ завдання - формування підпільної мережі, проведення розвідки, координація дій повстанців (за кордоном і в Україні), підготовка партизансько-повстанської операції Армії УНР
- ❖ ініціював Симон Петлюра
- ❖ підтримав польський Генштаб
- ❖ очолив - Юрко Тютюнник

*Фото санаторію "Кіселька" на Підзамчі під Львовом, де 1921-го розміщувалася польська розвідка і ППШ. Сюди прибували сотні розвідників і зв'язкових від повстанських організацій. Тепер тут львівський завод "Галичфарм".
Фото із сайту photo-lviv.in.ua*

Керівництво повстанням

Центральний український повстанський комітет (ЦУПКОМ)

- ❖ створений в Києві 18 березня 1921-го
- ❖ завдання - координація всіх повстанських загонів в Україні, при вдалому повстанні - стати тимчасовим урядом
- ❖ ініціювали студенти, вчителі, службовці, військові
- ❖ очолив - Іван Чепілко

Штаб Південної групи

- ❖ створений у червні 1921 року в Румунії
- ❖ очолив - Андрій Гулий-Гуленко
- ❖ підтримала румунська влада

Перший Зимовий похід надихав

успішний партизанський рейд Армії УНР під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка тилами денікінських та більшовицьких військ

❖ **2500 кілометрів** територією Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Вінницької областей

❖ **50** переможних боїв

❖ **5 місяців:**

6 грудня 1919 –

6 травня 1920 року

Коли починати?

**Травень 1921 – план
Юрія Отмарштейна**

вторгнення Армії УНР на підрадянську Україну з Польщі та Румунії. До Армії долучаться партизанські загони, разом вони виженуть більшовиків

Серпень 1921

конфіскація врожаю спричинить активізацію повстанського руху

**Жовтень 1921 – план
Юрка Тютюнника**

одночасний удар з трьох напрямків
трьома групами

Начальник оперативного відділу ППШ Юрій Отмарштейн.
Автор портрету Артур Орльонов.
Фото із сайту БФ «Героїка»

Південна (Бессарабська) група

- ❖ Формувалася в Румунії
- ❖ Очолив – генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко
- ❖ Мала 300 бійців
- ❖ Завдання – виступити у напрямку Тирасполь-Одеса, імітувати основний удар і відволікти увагу більшовиків від Волинської групи

Подільська група

- ❖ Формувалася в Польщі
- ❖ Командири – підполковник Михайло Палій-Сидорянський, після поранення – полковник Сергій Чорний
- ❖ Мала понад 500 бійців
- ❖ Завдання – пройти між червоноармійськими підрозділами та з'єднатися з Волинською групою в районі Малин – Чоповичі – Радомишль

Волинська група - головна сила

- ❖ Формувалася в Польщі
- ❖ Очолив Юрко Тютюнник
- ❖ Мала 800 бійців
- ❖ З'єднавшись із Подільською групою, мала підняти загальнонаціональне повстання за відновлення УНР

Сприятливі обставини

- ❖ Антибільшовицькі організації діяли по всій Україні
- ❖ Багато бійців мали досвід повстанської боротьби
- ❖ Польща та Румунія надавали організаційну та фінансову підтримку
- ❖ Польща сприяла військовому вишколу вояків, допомогла перекинути через кордон понад тисячу старшин і козаків, прикривала їх

Несприятливі обставини

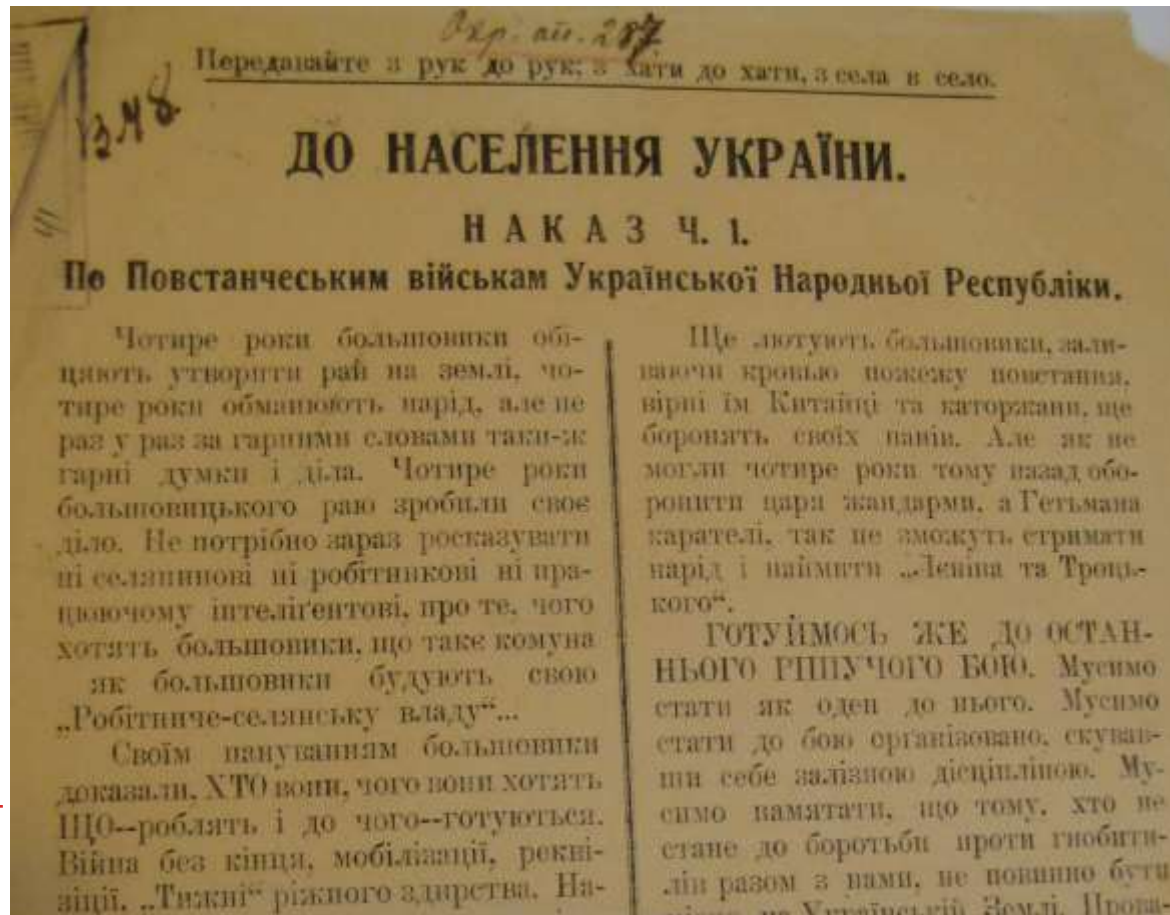
- ❖ Підписання Ризького мирного договору між Польщею та Росією обмежувало Польщу в допомозі
- ❖ ВУЧК проникло в десятки підпільних організацій і знало про плани підняти повстання
- ❖ Більшовики оголосили амністію та нову економічну політику
- ❖ Повстанський рух, який міг підтримати повстання, пішов на спад

*"На вас покладається обов'язок:
підняти та скерувати загальне
повстання українського народу з
метою повалення окупаційної влади
на Україні та підготовки обставин
для повороту до рідного краю
законного уряду УНР і її армії"*

*Симон Петлюра. Інструкція Юркові Тютюннику про загальні дії
та заходи під час походу в Україну.
17 жовтня 1921 року*

*Головний отаман військ УНР Симон Петлюра.
Автор портрету Артур Орльонов*

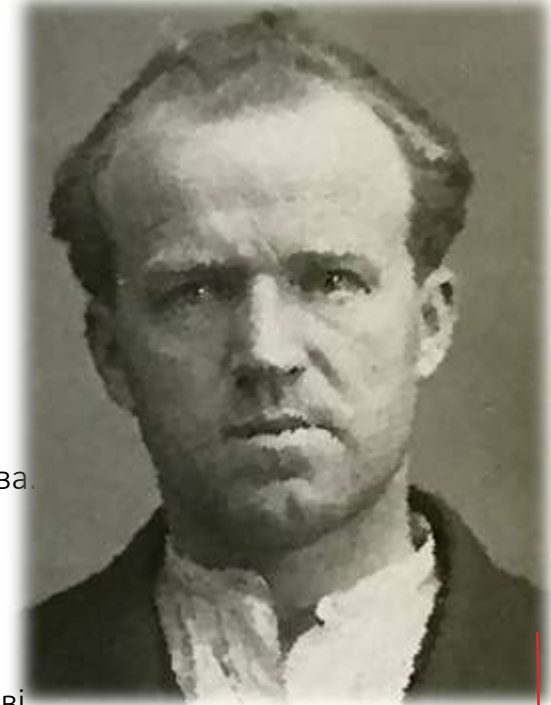

Наказ Петлюри та Тютюнника до повстанських військ УНР із закликом „Передавайте з рук до рук, з хати в хату, з села в село“. 12 березня 1921 року

Юрко Тютюнник (1891–1930)

- **1891** – народився в селі Будище (Черкащина).
По материнській лінії - онук сестри Тараса Шевченка Ярини.
- **1913** – мобілізований до війська. Служив у 6-му Сибірському стрілецькому полку та 32-му піхотному запасному полку в Сімферополі
- **1917** – заснував Український військовий клуб. Увійшов до Центральної Ради
- **1918** – організував у рідному селі Вільне козацтво, а влітку очолив Звенигородсько-Таращанське повстання, за що був заарештований
- **1919-1920** – комендант Одеси. Підтримав антирадянське повстання Григор'єва.
У травні того ж року пішов на з'єднання з Армією УНР.
3 грудня 1919 року – заступник командувача Армії УНР. Один із ініціаторів і керівників Першого Зимового походу, лицар ордена Залізного Хреста.
- **1921** – очолив Партизансько-повстанський штаб та Волинську групу у Другому Зимовому поході. Після його завершення – на еміграції жив у Львові.
- **1923** – в радянській Україні співпрацював із Всеукраїнським фотокіноуправлінням.
Під тиском ГПУ дав згоду на свою участь у зйомках фільму “ПКП” (“Піلسудський купив Петлюру”)
- **1929** – заарештований
- **1930, 20 жовтня** – розстріляний чекістами у Москві за “контрреволюційну діяльність”

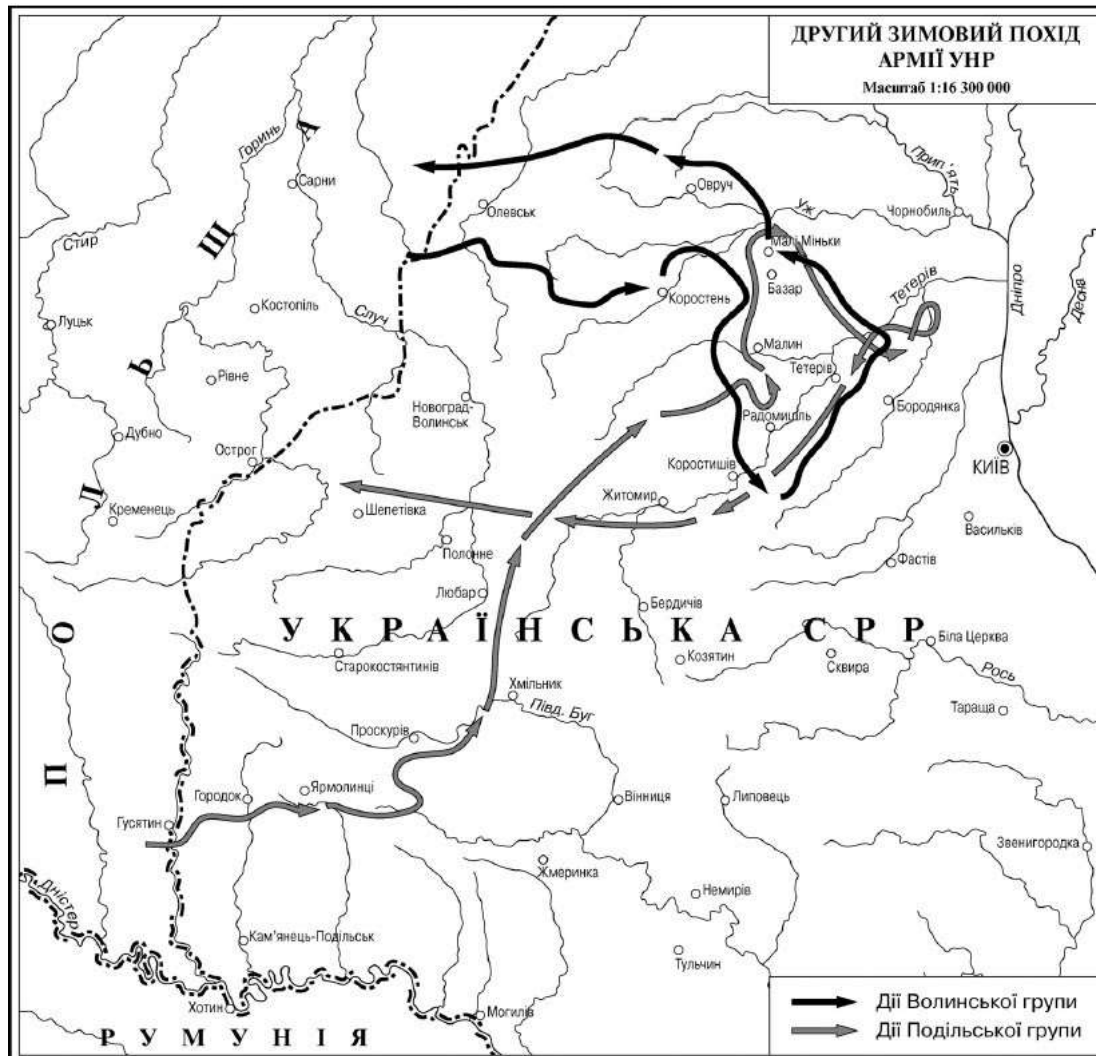
*Фото Юрка Тютюнника
з матеріалів справи ГПУ.
1929 рік*

Біографічна довідка в «Історичному календарі»: <https://cutt.ly/SR7eurW>

Група учасників Другого Зимового походу перед виїздом в Україну. Вересень 1921-го

Схема походу

Джерело:
Енциклопедія історії України

Перший пішов!

Подільська група

- ❖ у ніч з 25 на 26 жовтня перетнула польсько-радянський кордон
- ❖ пододала території Хмельницької, Вінницької, Житомирської областей
- ❖ у перших числах листопада поранили Палія-Сидорянського, командиром став Сергій Чорний
- ❖ мала низку локальних переможних боїв, захоплювала червоноармійців і трофеї, знищувала прикордонну варту і навчальну команду, сотні і полки червоноармійців, ледь не полонили Котовського
- ❖ зазнала найменших утрат
- ❖ співпрацювали із загонами отаманів Струка, Орлика, Антончика, але не встановила контакту з відділами Якова Гальчевського та Якова Шепеля

Михайло Палій-Сидорянський (1895 – 1963)

- 1895** – народився в Білій Церкві. Закінчив Артилерійську Технічну школу Петрограда, навчався в Єлисаветградському кавалерійському училищі.
- 1918** – служив у 1-му Залізничному полку Армії Української Держави.
- 1919** – отаман повстанських загонів у районі Таращі, згодом – старшина Київської групи Армії УНР.
- 1920, жовтень** – командир 4-го кінного Київського полку 4-ї Київської дивізії Армії УНР.
- 1921** – очолив Подільську групу в Другому Зимовому поході, мав низку переможних боїв. Отримав поранення.
- 1922** – на еміграції в Польщі (мешкав у Ковелі).
- 1927** – закінчив Українську господарську академію в Подебрадах. Пізніше жив у Празі, працював учителем у гімназії очолював спілку українських інвалідів.
- 1945** – заарештований органами радянської контррозвідки СМЕРШ, 2 роки перебував під слідством МГБ СРСР. Даних про засудження або звільнення з місць ув'язнення немає.
- 1963** – помер у Празі. До кінця життя зберіг громадянство УНР

Фото Михайла Палія-Сидорянського

Із завданням не впоралися

Південна група

- ❖ виступила в похід пізніше запланованого терміну через погану підготовку і брак озброєння
- ❖ 17 листопада перейшов румунсько-радянський кордон відділ Андрія Гулого-Гуленка
- ❖ 18 листопада – відділи Пшонника і Батуріна
- ❖ завдання – з'єднатися із загонами отамана Семена Заболотного, захопити Тирасполь та Єлисаветград – не виконали
- ❖ 19 листопада після невдалого бою з червоними відступили до Румунії

Андрій Гулий-Гуленко (1886 – 1929)

- **1886** – народився у Новоархангельську (нині – Кіровоградська область). Закінчив Рішельєвську гімназію й Ново-Олександрівське сільгоспучилище.
- **1917** – під час Першої світової війни штабс-капітан 11-го саперного батальйону, нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня.
- **1918** – командир інженерного полку 3-го Херсонського корпусу Армії УНР.
- **1919** – штаб-старшина для доручень при військовому міністрі УНР. Листопад – з невеликим загоном пішов у партизанський рейд тилами Збройних Сил Півдня Росії, дійшов майже до Катеринослава (нині – Дніпро).
- **1920** – командир 1-ї Запорозької дивізії під час Першого Зимового походу; 21 листопада – прорвав фронт у тилу більшовиків; грудень – отримав поранення, перейшов Дністер. Пізніше був інтернований у Румунії.
- **1921, червень** – очолив Південну (Бессарабську) групу в Другому Зимовому поході. Після Української революції нелегально перетнув радянський кордон і вирушив до Одеси.
- **1922** – заарештований ЧК в Одесі, майже 3 роки перебував під слідством.
- **1925** – засуджений до 10 років позбавлення волі за службу в Армії УНР.
- **1929, травень** – за вироком колеги ОГПУ розстріляний. Похований у Москві.

Фото Андрія Гулого-Гуленка в 1921 році

Ударна сила

Волинська група

- ❖ 4 листопада перейшла польсько-радянський кордон
- ❖ 7 листопада захопила залізничний вокзал і склади в Коростені
- ❖ місто не втримали і рушили на з'єднання з Подільською групою
- ❖ більшовики переслідували групу, запобігали встановленню контактів з повстанськими загонами
- ❖ бійці обморозили ноги. Було вирішено повертатися до Польщі
- ❖ 17 листопада – бій з кіннотою Котовського під Малими Миньками, загинули понад 400 повстанців, 537 потрапили в полон до більшовиків
- ❖ 18 листопада полонених перевели до містечка Базар

Під Базаром

21 листопада 1921 року

ВЧК розстріляла

361

українського бійця

Меморіал пам'яті Героїв Базару

Після Базару

- ❖ Тютюнник, 120 старшин і козаків зі штабом Волинської групи вирвалися з оточення і повернулися в Польщу
- ❖ Подільська група здійснила зворотній рейд і 6 грудня також повернулася до Польщі
- ❖ частина бійців Армії УНР організувала на Житомирщині Волинську повстанську армію і в 1922 році продовжила боротьбу
- ❖ партизанський рух тривав до 1923 року – Холодноярська республіка (Черкащина), загони Якова Гальчевського-Орла (Поділля), Івана Трейка (Київщина), Семена Заболотного (Поділля, Одещина), братів Вовків (Полтавщина), Ващенка (Сумщина)
- ❖ Степан Блажевський, Лука Клітка, продовжували спротив більшовицьким окупантам до початку 1930-х років

Причини невдачі

- ❖ Несприятливі зовнішньополітичні обставини, зокрема, невиконання Польщею обіцянки надати широку підтримку повстанському центрові. Польська допомога в зброї та фінансах виявилася недостатньою.
- ❖ Запровадження непу й оголошення амністії більшовиками призвели до того, що селяни відійшли від масового повстанського руху, приток добровольців до партизанських лав під час Другого Зимового походу був дуже слабким.
- ❖ Через недостатню протидію більшовицьким агентурно-оперативним спецзаходам і порушення правил конспірації з боку повстанців чекісти змогли проникнути в підпільні штаби, викрити плани ППШ, ліквідувати ЦУПКОМ та інші організації.
- ❖ Червона армія мала суттєву перевагу в живій силі, кількості озброєння та обмундирування.

Пам'ять про Другий Зимовий похід

- ❖ Героїчна сторінка історії українського державотворення. Відвага і самопожертва учасників є взірцем виконання обов'язку перед народом і державою.
- ❖ Вважається заключним акордом Української революції 1917–1921 років. Це – остання спроба відвоювати самостійність України зі зброєю в руках.
- ❖ Надихав подальші покоління борців за незалежність у ХХ столітті на підпільну боротьбу проти окупантів.
- ❖ Українська повстанча армія дала назву Волинській повстанській армії та Українській повстанській армії, які боролися за відновлення Української держави з двома тоталітарними режимами.
- ❖ 23 серпня 2021 року 38-му зенітному ракетному полку присвоєно ім'я генерал-хорунжого Юрія Тютюнника.

Вибрані корисні джерела

- ❖ Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА СБУ)
- ❖ Веремійчук О. Другий Зимовий похід або Листопадовий рейд
- ❖ “Готуймося же до останнього рішучого бою”. Виставка документів ЦДА вищих органів влади та управління України
- ❖ Коваль Р. Рейд у вічність
- ❖ Митрофаненко Ю. Голгофа під Базаром. Фатальний рейд армії УНР
- ❖ Митрофаненко Ю. Забуті перемоги. Зимовий рейд 1919–1920 як народження нової української армії
- ❖ Овсієнко Василь. Базарська трагедія. Котовський і червоні проти петлюрівців
- ❖ Рогозний Г. (сотник). Спогади про Другий Зимовий похід
- ❖ Тарабан В.М., Голик М.М. Другий Зимовий похід Армії Української Народної Республіки
- ❖ Файзулін Ярослав. “359 человек как злостных активных бандитов – расстрелять”
- ❖ Файзулін Ярослав. Кривавий Базар
- ❖ Файзулін Я. Петлюра вірить у "краще будуче". Обіцяє, що держави Антанти допоможуть
- ❖ Шурхало Д. Конкуренція Петлюри й Тютюнника – одна з причин поразки Другого зимового походу